

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ

Μακαριώτατε, Κύριοι Ὑπουργοί, Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἐχουν συμπληρωθῆ ἑκατὸν δέκα ἐξ ἔτη, ἀφ' ἧς ἐγένετο τὸ πρῶτον ἢ τελετὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἑορτῆς εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, κατὰ τὴν 25ην Μαρτίου τοῦ 1938, καθιερωθείσης διὰ βασιλικοῦ διατάγματος τῆς ἡμέρας αὐτῆς ὡς ἐπετείου τῆς ἐνάρξεως τοῦ Μεγάλου Ἀγῶνος.

Βεβαίως τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ Διάταγμα ἐκεῖνο ὅτι κατὰ τὴν 25ην Μαρτίου ἤρχισεν ἡ Ἐπανάστασις, δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πλήρη ἱστορικὴν ἀκρίθειαν. Τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα εἰς τοὺς διαφόρους τόπους τῆς χώρας ἐξεδηλώθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Μαρτίου τοῦ 1821 καὶ ἐσυνεχίσθησαν μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ἀπριλίου καὶ πέραν τούτων. Κατ' ἀνάγκην ἡ ἡμέρα τῆς ἐπισήμου ἐπετείου θὰ ἦτο περιεκτικὴ διαφόρων χρονολογιῶν καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ὀρισθῆ μία τῶν ἡμερῶν τοῦ τελευταίου δεκαήμερου τοῦ Μαρτίου, προεκρίθη δὲ ἡ 25η, διότι ἡ κατ' αὐτὴν συμπίπτουσα μεγίστη ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου προσφέρει τὸ μέγα τῆς σύμβολον, σύμβολον νέας ζωῆς εἰς τὴν ἀνάμνησιν τοῦ μεγάλου γεγονότος εἰς τὸ ὅποιον τὸ Ἔθνος ὀφείλει τὴν ἀνεξαρτησίαν του.

Δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἀγῶνιστὴν τοῦ λαοῦ τῶν μικρῶν Ἀθηνῶν τοῦ 1838, περιοριζομένων τότε μεταξὺ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῆς ὁδοῦ Σταδίου, εὐρισκομένης εἰς τὰς παρυφὰς τῆς πόλεως. Ἀνάμεσα ἀπὸ τὰς ἀνεγειρομένας νέας οἰκοδομὰς κατέκειντο ἀκόμη τὰ ἑρείπια τοῦ πολέμου, αἱ οἰκογένειαι εἶχον νωπὰ τὰ πένθη των. Τὰ μέλη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου τὰ προσελθόντα εἰς τὴν τελετὴν μετὰ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης νεωτάτων τότε, ἦσαν προσωπικότητες τοῦ ἀγῶνος καὶ τὸ πλήρωμα τῆς ἐκκλησίας ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς στρατιωτικοὺς ἀρχηγοὺς τῆς φοβερᾶς δεκαετίας τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὰ παλληκάρια των, τοὺς χθесινοὺς νικητὰς τῆς χθές. Καὶ παρ' αὐτοὺς αἱ χῆραι, τὰ ὄρφανὰ τῶν ὑπὲρ τῆς Πατρίδος πεσόντων. Παρευρίσκοντο ἀκόμη εἰς τὴν τελετὴν πολλοὶ ἐκ τῶν διδασκάλων τοῦ Γένους, οἱ διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ πνευματικοῦ φωτὸς πρόδρομοι τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, καθηγηταὶ ἤδη τοῦ Πανεπιστημίου, τοῦ μόλις ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους ἰδρυθέντος καὶ λειτουργοῦντος. Ἦσαν πολλὰ τὰ μάτια πού ἐδάκρυζαν. Ἄλλ' αὐτὰ ἦσαν τώρα δάκρυα χαρᾶς. Οἱ Ἕλληνες ἐπανηγύριζαν πρῶτην φοράν τὴν μεγάλην των νίκην ὡς ἐλεύθεροι πολῖται ἀνεξαρτήτου κράτους διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ὁποίου εἶχαν ἀγωνισθῆ.

Ἐκτοτε πλῆθος πανηγυρικοὶ διὰ τὸ Εἰκοσιένα λόγοι ἐξεφωνήθησαν καὶ δὲν

θά παύσουν να λέγονται, χωρίς ό "Ελλην να κουράζεται να τους ακούη. Διότι ή 'Επανάστασις εκείνη υπήρξεν ή γεννήτρια τής ελευθέρας έθνικής ζωής, τó νεώτερον μέγα όρόσημον εις τήν 'Ιστορίαν του "Εθνους· ή άφετηρία τής νεοελληνικής πορείας, ό άφθαρτος κρίκος ό συνδέων τήν σημερινήν 'Ελλάδα με εκείνην που ήρχισε τήν μεγάλην εις έργα και δημιουργίαν φωτός ζωήν της εις τó άπώτατον παρελθόν. Διά του 'Αγώνος εκείνου ανεφάνη λαμπρά και αúταπόδεικτος ή συνέχισις τής ζωής του "Εθνους.

Είναι τó γεγονός που μάς έκληροδοτήθη όπως τó αίμα μας. Τό μέγα γεγονός τó ύψωσαν τήν μοίραν του νέου "Ελληνος εις τó επίπεδον των συγχρόνων πολιτισμένων λαών. Γεγονός άπορρευσαν έκ τής ιδίας ζωτικότητας, έκ τής ιδίας έσωτερικής ανάγκης και δυνάμεως, ώστε κάθε φοράν ό πανηγυρικός του να φαίνεται άποκαλυπτικός. Είναι πολλάι αί προσφερόμεναι προς νέον φώς πλευραί του λαμπρού εκείνου γεγονότος, και πολυς ό πλοúτος των περιστατικών και των έκπληκτικών μορφών που ανέδειξεν, αλλά και όταν ό όμιλητής δέν έχη να προσθήσει τίποτε νέον, ούτε δύναται να ίκανοποιήση τόν γνωρίζοντα πάρα πολλά, αί λέξεις του φθάνουν εις τά άντρα τής ψυχής του άκροατού κ' εκεί γίνεται τó θαύμα να αναπλασθῆ και να δονηθῆ και να ήχῆση τó Είκοσιένα, τó φυλαγμένον εις τόν έσωτερικόν μας κόσμον όπως ή ίερά μνήμη τής ιδίας μας ζωής.

"Ετσι έτόλμησα να δεχθῶ τήν βαρεία έντολήν τής Συγκλήτου τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών δια τόν πανηγυρικόν τής μεγάλης έπετείου, έπειτα από τόσους έπιφανείς όμιλητάς τής λαμπράς ήμέρας, τινάς των όποιων έχομεν τήν χαράν να βλέπωμεν σήμερα εντός του πνευματικού τούτου χώρου και των όποιων ζητώ τήν συγκατάθεσιν. 'Εδέχθην, διότι έγνώριζα ότι όλοι οι παριστάμενοι έδω άπόψε θά με βοηθήσετε δια τούς ίδιους σας αισθήματος.

Βαρεία ήτο ή πέτρα τήν όποιαν απέσεισαν από των κεφαλών των οι "Ελληνες του Είκοσιένα. Και δια να έπιτευχθῆ τó νικηφόρον αποτέλεσμα έχρειάσθη αίμα πολú και πίστις ασάλευτος και έπρεπε να προβληθούσιν στήθη ίκανά να άντιμετωπίσουν τόν πανίσχυρον άντίπαλον, στήθη τόσον ήρωικά, ώστε ν' άγωνίζωνται με τήν άπόφασιν να αποθάνουν δια τήν ελευθερίαν εκείνων που θά έπιζούσαν. Τό άτομον προσεφέρετο εις θυσίαν δια να δημιουργηθῆ ζωή του έλληνικού συνόλου.

'Επεδιώχθη δέ ή 'Επανάστασις και έπετεύχθη τó μέγα της άποτελεσμα δια τής θελήσεως και των προσπαθειών όλων των 'Ελλήνων. Δέν προήλθεν από τήν υποκίνησιν ώρισμένης κοινωνικής τάξεως· ούτε από τήν σύγκρουσιν οικονομικών συμφερόντων· ούτε από μίαν άπλην κακοδαιμονίαν. Ούτε έπήγαζεν από τήν άνάγκην πολιτικής μεταβολής. Ούτε τήν έπροκάλεσε λαϊκή όργή στρεφομένη έναντίον άνικάνων ή ιδιοτελών άρχόντων προς άντικατάστασίν των δια καλύτερων. Δέν δια-

φαίνεται εις τὰ κίνητρα τοῦ μεγάλου ἐκείνου Ἀγῶνος κανένα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποῦ ἀπετέλεσαν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως μὲ τὴν ὁποίαν ἠθέλησαν μερικοὶ νὰ τὴν συσχετίσουν, οὔτε τὰ γνωρίσματα ἄλλου κινήματος ἀνατροπῆς.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις ὑπῆρξεν ἐξ ὁλοκλήρου ἐθνικὴ. Ἐξηγέρθησαν ὅλοι κατὰ τοῦ ξένου κυριάρχου. Καὶ οἱ ἐπὶ ἀγράφου ἀριστοκρατικοῦ συστήματος στηριζόμενοι τοπικοὶ ἄρχοντες, οἱ κύριοι ἐκτεταμένων γαιῶν καὶ οἰκονομικῶς ἐπιδρῶντες ἐπὶ τῶν πληθυσμῶν, καὶ οἱ πλοιοκτῆται, οἱ ἀναπτύξαντες τὴν ἑλληνικὴν ναυτιλίαν, οἱ σχεδὸν ἐλεύθεροι μὲ πλήρη αὐτοδιοίκησιν εἰς τὰς μικρὰς νήσους των, καὶ οἱ πολλοὶ νησιῶται ἐκ τῶν ὁποίων προήρχοντο τὰ πληρώματα τῶν πλοίων, φοβεροὶ ἤδη θαλασσομάχοι ἐκ τῆς γυμναστικῆς τῶν περιπετειῶν των ἀνὰ τὰ πελάγη, καὶ οἱ ἀρματωλοὶ καὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὰ καπετανᾶτα τῶν κλεφτῶν, δεινοὶ πολεμισταὶ καὶ αὐτοί, καὶ ὁ κληρὸς εἰς ὅλην του τὴν ἱεραρχίαν, ὁ ταυτίζων τὸ Ἔθνος μὲ τὴν χριστιανοσύνην, καὶ οἱ πτωχοὶ ἄνθρωποι τῶν πόλεων, καὶ ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς. Ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἠθέλησε τὴν ἐλευθερίαν του.

Τὰς συζητουμένας τότε ἀπὸ δεκαετιῶν εἰς τὴν Εὐρώπην θεωρίας περὶ ἐθνοτήτων ἐλάχιστοι ἐγνώριζαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ ὅλοι ἐγνώριζαν ὅτι ἦσαν Ἑλληγες. Καὶ ἀπὸ τὰ κηρύγματα τῶν ἐθναποστόλων ποῦ ἐκινήθησαν κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, ἐκεῖνο ποῦ τοὺς ἠλέκτριζε ἦτο κυρίως ἡ παρῴθησις εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἐλευθερίαν.

Τὸ Ἔθνος τοῦτο δὲν εἶχε παύσει ποτὲ νὰ γνωρίζῃ ἑαυτό. Εἶχεν ὑποστῆ μόνον τὴν σκληρὰν μοῖραν τῆς εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν μεσαιῶνα κακοδαιμονίας τῶν λαῶν ἐκ τοῦ κρατοῦντος πολιτικοοικονομικοῦ συστήματος, μοῖραν ἢ ὁποῖα διὰ τοὺς Ἑλληγας ὑπῆρξε σκληροτέρα ἐκ τῆς θέσεως τῆς χώρας.

Τὸ τραγικὸν 1453 δὲν ὠφείλετο εἰς τὴν παρακμὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν κατάστασιν ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ὁ μεσαιωνικὸς φεουδαλισμὸς εἶχε κατατεμαχίσει τὰ ἄλλοτε μεγάλα κράτη εἰς μικρὰς ἡγεμονίας καὶ εἰς δημοκρατίας, κατ' ὄνομα μόνον, σαλευόμενας ἐκ τῶν ἀδιαλείπτων ἀνταγωνισμῶν τῶν ὀλιγαρχικῶν μερίδων καὶ ἐξησθενημένας. Οἱ λαοὶ τῶν μικρῶν αὐτῶν κρατῶν παρὰ τοὺς συχνοὺς πολέμους ἐσώζοντο λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς των θέσεως. Ἐκινδύνευαν νὰ ὑπαχθοῦν εἰς τὸν δυναστικὸν οἶκον γειτονικοῦ κράτους, ὅχι ὅμως καὶ νὰ εὔρεθῶν βαρέως ὑποδουλωμένοι ὑπὸ ξένον κατωτέρου πολιτισμοῦ ἐπιδρομέα.

Ἀλλὰ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἡ κατατεμαχισμένη ἐπίσης εἶχε τὸν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἐπιδρομέα πρὸ τῶν πυλῶν της. Καὶ αἱ μεγαλοπρεπεῖς αὐταὶ πύλαι εἶχαν διασεισθῆ ἀπὸ τὰ κτυπήματα αἰῶνων. Τὸ μέγα κέντρον, ἡ πόλις τῶν Κωνσταν-

τίνων, εφίσκετο εἰς τὴν γέφυραν τῶν ἐναντίον τῆς Εὐρώπης ἐπιδρομῶν ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς, ἄλλοτε ἐκ τῶν βορειοανατολικῶν καὶ ἄλλοτε ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ νότου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀπὸ τῆς Δύσεως τυχροδικτῶν, τῶν ἡγουμένων ἐνόπλων δυνάμεων μὲ λάβαρα φέροντα τὸν σταυρὸν, ἀλλὰ πράγματι ἐπιδιωκόντων κατακτήσεις καὶ λείαν. Τὸ κράτος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ παρὰ ἂν εἶχε τηρήσει τὴν ἐνότητά του καὶ τὰ ὄπλα του. Ὅταν δὲ ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ ἀπὸ τῶν Παλαιολόγων, ἐσκέφθη εἰς τὸν Μυστράν, ὡς Δεσπότης τοῦ Μορέως, παρακινούμενος ἀπὸ τοὺς πνευματικούς καὶ πολιτικούς συμβούλους του, τὴν δημιουργίαν κράτους ἐνιαίου μὲ καθαρὰν τὴν ἑλληνικὴν σύστασιν καὶ μορφὴν ἀπὸ τῶν Τεμπῶν μέχρι τοῦ Ταινάρου, τὸ ὅποῖον ν' ἀποτελέσῃ τὸ ἰσχυρὸν προγεφύρωμα διὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς ἑλληνικῆς ἀναδημιουργίας, ἦτο πλέον πολὺ ἀργά.

Ἡ αὐτοκρατορία, τῆς ὁποίας ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀποδεχθῆ τὸ στέμμα, μὲ τὰ ἐκ τῶν παλαιῶν ἐπαρχιῶν συγκροτηθέντα ἐπὶ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους ὁμογενῆ κρατίδια μὴ ὑπακούοντα εἰς τὸ κέντρον, ἐξησθενημένη, προδοθεῖσα ἀπὸ τοὺς ἰδίους τῆς φίλους, κατέπεσε, μὲ μόνην τὴν μεγάλην δόξαν ὅτι δὲν παρεδόθη. Καὶ αὕτη ἡ δόξα ὑπῆρξεν ἡ ἱερὰ κληρονομία τοῦ συντριθέντος καὶ ὑποδουλωθέντος λαοῦ, τηρήσαντος αἰώνιον τὸ ὄραμα τοῦ νεκροῦ του γενναίου αὐτοκράτορος, τοῦ πεσόντος ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐξ Ἑλλήνων φρουρᾶς του.

Κατεδείχθη δὲ ἐκ τοῦ δεινοῦ τούτου γεγονότος ἡ διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς Εὐρώπης σημασία ἰσχυρᾶς ἑλληνικῆς δυνάμεως, ἱκανῆς ν' ἀμυνθῆ ἐπὶ τῶν πατρίων τούτων ἐδαφῶν. Οἱ ἡγεμόνες τῶν χωρῶν μέχρι τῶν ὁποίων ἐφθανα αἱ ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς ὁδοὶ καὶ διὰ τῆς θαλάσσης καὶ ἀπὸ τῆς ξηρᾶς, ἀνησύχησαν διὰ τὴν ἰδίαν τύχην. Κατεφάνη δὲ καὶ ἡ ἐκπολιτιστικὴ ἀξία καὶ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Ἑλλήνου. Μεταξὺ τῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν προσφυγόντων ἐκ τῆς ἀλωθείσης χώρας πολλοὶ ἦσαν οἱ φέροντες τὰς δᾶδας τοῦ Ἑλληνικοῦ Φωτός, τὴν μεγάλην συμβολὴν των εἰς τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἀναγεννήσεως, τῆς ὁποίας ἄλλως τε αἱ ἀπὸ δύο καὶ πλέον αἰώνων πηγαὶ ἦσαν ἑλληνικαί. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἐξόχων πνευματικῶν ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι ἔφεραν εἰς τὰ μεγάλα κέντρα τῆς Ἰταλίας τοὺς θησαυροὺς τῶν ἔργων τῶν Ἑλλήνων κλασσικῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου, τὰ ὁποῖα κατέστησαν κτῆμα τῶν φωτισμένων ἀνθρώπων πάσης χώρας χάρις εἰς τὴν μόλις πρὸ ὀλίγου τότε ἐφευρεθεῖσαν τυπογραφίαν, πλήθη προσφύγων μετέφεραν εἰς τοὺς τόπους τῆς προσφυγῆς των τοὺς ἐξελιγμένους τρόπους διαβιώσεως, τὸν πολιτισμὸν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Εἰς τὴν Γαλλίαν τοῦ Καρόλου τοῦ Ζ', ὅπου ἦτο νωπὸς ὁ ἀπὸ τοῦ βορρᾶ κίνδυνος, καὶ ἐξοῦσαν ἀκόμη ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν ἰδῆ τὴν Ἰωάνναν Ντ' Ἀρκ καὶ εἶχαν δεχθῆ τὸ ἀγωνιστικὸν τῆς πνεῦμα καὶ ἐσυνεχίζοντο οἱ ἀγῶνες τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης

τοῦ βασιλέως Καρόλου, ὑπῆρξαν συναισθηματικώτεροι παρὰ ἄλλου ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων προσφύγων οἱ ὅποιοι ἠδυνήθησαν νὰ φθάσουν εἰς τοὺς Παρισίους, τίς οἶδε κατόπιν ποίων περιπετειῶν.

Εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων φυλάσσεται μακρὸς κατάλογος τῶν κατὰ τὸ 1454 ἀφιχθέντων εἰς τὴν γαλλικὴν πρωτεύουσαν προσφύγων ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ γενικῶς τῆς Ἑλλάδος, συνταχθεὶς ὑπὸ τοῦ διαχειριστοῦ τῆς Βασιλικῆς Χωροφυλακῆς Ματιὲ Μπωδαρλαί. Εἰς τοὺς πρόσφυγας τούτους, οἱ ὅποιοι ἀναφέρονται ὡς *personnalités grecques* ἐδόθησαν ἐτήσιαι μικραὶ συντάξεις.

Σημειοῦνται ὀνόματα γνῶριμα: Ὁ κύριος Γεώργιος Βρανᾶς Ἱππότης ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ φέροντες τὸ ἴδιον ὄνομα ἀδελφοὶ Κωνσταντῖνος καὶ Νικόλαος Βρανᾶς, ὁ Δημήτριος Βαρέγκος, ὁ Θεόδωρος Φιλανθρωπηγός, ὁ Μανώλης Ἄγαλος Ἱππότης, ὁ Μιχαὴλ Δρομακώλης, ὁ ἄρχων Ἑμμανουήλ Παλαιολόγος, ὁ Νικόλαος Τραχανιώτης, ὁ Ἱππότης Ἀνδρόνικος Ζάγαρης ἀναφερόμενος ὡς συγγενῆς τοῦ Αὐτοκράτορος, ὁ ἱερεὺς τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας Μαρινάρας καὶ ἄλλοι, ὅλοι προερχόμενοι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Αἱ συντάξεις ὀρίσθησαν κατ' ἐντολὴν τοῦ γενναίου ἡγεμόνος ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ ἐκάστου.

Δὲν ἔχει γίνεαι ἐπὶ τῶν στοιχείων τούτων, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ἐπαρκῆς ἱστοριοδικτικὴ ἔρευνα, ἀλλὰ καὶ μόνον ἐκ τῶν ὀλίγων αὐτῶν προκύπτουν ἄμεσα διαφωτιστικὰ συμπεράσματα. Ἐνισχύεται τὸ γνωστὸν ὅτι ἡ διαφυγὴ ἐκ τῆς ἀλωθείσης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο εὐκολος, ἀφοῦ τόσοι καὶ μάλιστα τιτλοῦχοι καὶ κληρικοὶ ἔφυγαν ἐκεῖθεν ἀφανεῖς, ἀλλ' ὁ Αὐτοκράτωρ δὲν ἠθέλησε νὰ φύγη μολοντί εἶχε καταστατῆ ἔμφανές ὅτι ἐλπὶς σωτηρίας τῆς πόλεως δὲν ὑπῆρχε. Καὶ κατὰ δευτέρον αὐτὴ αὐτὴ ἢ συνεπάγουσα ἱκανὴν δαπάνην περίθαλψις διὰ συντάξεων καταδεικνύει ὅχι μόνον τὸ ἰσχυρὸν πνεῦμα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τὸ ἱκανὸν νὰ ἐκδηλωθῆ κατ' αὐτὸν τὸν 15ον αἰῶνα εἰς τὴν Εὐρώπην ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιβλητικότητα τῶν περιθαλπομένων προσώπων. Ὁ βασιλεὺς Κάρολος ἐδέχετο τοὺς Ἑλληνας πρόσφυγας ὅπως ἤρμοζεν εἰς πολίτας ἀνήκοντας εἰς λαὸν ἄξιον πάσης τιμῆς καὶ προσοχῆς. Δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ὑπὸ δραματικῆς συνθήκας φιλελληνικῆ πράξις εἰς τὴν Δύσιν, πράξις ἄνευ σκιαῆς ἰδιοτελείας καὶ μὴ ὀφειλομένη εἰς πολιτικὰ ἐλατήρια. Οὐδὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναμένῃ τις τότε ἀπὸ τοὺς συντριβέντας Ἑλληνας.

Ἄλλ' ἡ ἔθνικὴ ζωὴ ἀναδαπτισθεῖσα κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν μὲ ἀυξάνουσαν ζωτικότητα καὶ μὲ τὴν ἠθικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ὑποδουλωθέντος ἔθνους ἀπέναντι τοῦ κυριάρχου του ἀπετέλεσε τὴν ἀκατάβλητον δύναμιν ποὺ ἐνήργησε διαδρωτικῶς ἐπὶ τοῦ ὄγκου τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὑψώθη ἐναντίον της καὶ ἐπέτυχε διὰ τοῦ μοναδικοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν Ἀγῶνος τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων.

Ἐχρειάσθη διὰ τοῦτο μακρὰ προπαρασκευή. Ὅχι προπαρασκευή, ὅπως τὴν ἐννοοῦν τὰ σημερινὰ γενικὰ ἐπιτελεῖα, τὰ διαθέσιμα προϋπολογισμοὺς καὶ ἀπεριορίστους δαπάνας καὶ χαρτογραφικὰς ὑπηρεσίας, ἀλλὰ ἡ ἄδηλος προπαρασκευή ἢ ἐξαρτηθεῖσα ἐκ τοῦ χρόνου τοῦ ἀπαιτουμένου διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἑνὸς λαοῦ στερουμένου παντὸς μέσου, ἀλλὰ ἱκανοῦ νὰ ἀντλήσῃ τὴν δύναμίν του ἀπὸ μόνῃν τὴν ζωτικότητά του καὶ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του.

Εἶναι γνωστὴ ἢ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν Ἑλληνος σημασία τῶν δύο κυρίων προνομίων ποὺ παρεχώρησεν ὁ κατακτητὴς εἰς τὸν ὑποδουλωθέντα λαόν. Τοῦ ἀπαραδιάστου τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς προϋπαρχούσης ἐλληνικῆς Κοινότητος. Δὲν ἐπρόκειτο βεβαίως περὶ ρωμαντικῆς πράξεως τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β', ἀλλὰ περὶ ἀνάγκης τῆς ὀργανώσεως καὶ διοικητικῆς λειτουργίας τοῦ ἐκ τῶν κατακτήσεων προελθόντος μεγάλου Ὄθωμανικοῦ Κράτους, τοῦ μὴ διαθέτοντος τότε παρὰ μόνον πολεμικὰς χεῖρας.

Ἡ Κοινότης ἐχρειάζετο εἰς τὸν σουλτάνον, ὡς ἓνα εἶδος οἰκονομικῆς ἐφορείας διὰ τὴν εἰσπραξίν τῶν φόρων καὶ ὡς ὀργανισμὸς ὑπεύθυνος ἀπέναντι τῆς τουρκικῆς διοικήσεως διὰ τὰ ζητήματα τῶν ραγιάδων. Ἡ δὲ Ἐκκλησία, διότι διετήρει μόνιμον ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς θρησκείας τὸν διαχωρισμὸν τοῦ λαοῦ τῶν κυρίων, ὅπως ἐθεώρουν ἑαυτοὺς οἱ Ὄθωμανοὶ καὶ τῶν πληθυσμῶν τῶν δούλων τῶν προωρισμένων νὰ ἐργάζωνται καὶ νὰ φορολογοῦνται. Ἀλλὰ διὰ τούτων παρείχετο εἰς τοὺς ραγιάδες στοιχειώδης αὐτοδιοίκησις. Καὶ ἡ μὲν Κοινότης ἀπέδῃ ἐστία ἐθνικὴ, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ἤρχισαν νὰ σχηματίζωνται πάλιν ἐλληνικαὶ περιουσίαι, ἐλληνικὸν ἐμπόριον καὶ ἐλληνικὴ ναυτιλία, εἰς δὲ τὴν Ἐκκλησίαν ὁ Ἑλλην ἠσθάνετο ἑαυτὸν ὡς ἐντὸς ἠθικοῦ καταφυγίου. Ἡ Ἐκκλησία εἶχεν ἐπὶ πλέον ἀνάλαβει ἀφ' ἑαυτῆς καὶ διεξῆγεν, ὅπως τοῦτο ἦτο δυνατόν, τὸ ἔργον τῆς ἐκπαιδεύσεως. Κατὰ τὴν πρώτην καὶ τὴν βαρυτέραν περίοδον τῆς κατακτήσεως δάσκαλος ἦτο ὁ παπᾶς. «Τὸ κρυφὸ σχολεῖδ» δὲν εἶναι θρύλος. Εἶναι πραγματικότης καὶ ἔχει περιγραφῆ καὶ ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας καὶ ἀπὸ ξένους περιηγηθέντας τότε τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ ἀπὸ «τὸ κρυφὸ σχολεῖδ» προήλθαν ἔπειτα ὀργανωμένα σχολεῖα μὲ φωτισμένους δασκάλους. Κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ὄχι μόνον τὰ σχολεῖα ἐπολλασιάσθησαν, ἀλλὰ καὶ ἰδρύθησαν ἀνώτεροι σχολαί. Ἐμορφώθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νεοελληνικὸν πνεῦμα καὶ ἐλληνικὴ πνευματικὴ ἡγεσία.

Ἀλλῆ δὲ δύναμις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ ἐσχηματίζετο ἐν τῷ μεταξῷ. Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ὑποδουλώσεως, πολλοὶ μὴ ἀνεχόμενοι τὸν κατακτητὴν κατέφευγαν ἔνοπλοι εἰς τὰ βουνά, καὶ ἔτσι διεμορφώθησαν μὲ τὸν καιρὸν σώματα μονίμων ἐπαναστατῶν, τῶν κλεφτῶν, ἐκ τῶν ὁποίων προήλθαν οἱ ἄρματωοί. Τὸ ἐλληνικὸ βουνὸ ἔδωκε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸν ἀπρόσιτον εἰς τὸν σουλτανικὸν στρατὸν χῶ-

ρον, ὁ ὁποῖος ἐπέιχε θέσιν ἐσωτερικοῦ προγεφυρώματος ἐναντίον τοῦ δυνάστου. Ἡ Ἑλλάς παρείχε τὴν εἰκόνα χώρας ποῦ δὲν κατέστη, οὔτε θὰ καθίστατο δυνατὸν νὰ ὑποταγῇ ἐξ ὀλοκλήρου. Ἐδημιουργήθη ἰδιάζων ἐθνικὸς στρατός. Τὴν δὲ ἀξίαν τῶν ἡγετῶν τῆς ἐνόπλου αὐτῆς δυνάμεως τοῦ Ἔθνους φανερώνει ἡ χρησιμοποίησις τούτων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ὡς ἀξιωματικῶν, ὄχι μόνον ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ εἰς τὰ Ἰωάννινα, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἀλληλοδιαδόχως καταλαβόντων τὴν Ἑπτάνησον εὐρωπαϊῶν, τῶν Ρώσων, τῶν Γάλλων καὶ τῶν Ἀγγλων.

Ἐνῶ δὲ ὁ Ἕλληνας, ἐργαζόμενος σκληρῶς, ἐξελισσόμενος εἰς ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα τὰ ἐξυπηρετοῦντα τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, ἀνήρχετο οἰκονομικῶς καὶ ἠθικῶς, ἀπέκτα χρήμα καὶ πείραν, ἀνέπτυσε τὴν μαχητικότητά του καὶ τὰ μέσα τῆς ἐπικρατήσεως καὶ ἐφωτίζετο ὀλοένα καὶ περισσότερο διὰ τῶν σχολείων του, ὁ ὄργανισμός καὶ τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοκρατορίας, καὶ οἱ διοικοῦντες καὶ οἱ ὁμογενεῖς τῶν πληθυσμοῖ, παρέμεναν καὶ μετὰ τὴν πάροδον αἰῶνων, ὅπως τὴν ἐπαύριον τῶν μεγάλων κατακτήσεων τοῦ 15ου αἰῶνος, βαρεῖς, μακρὰν πάσης συντελουμένης εἰς τὴν Εὐρώπην προόδου, διαθέτοντες τὰ πλούτη των διὰ τὰς πρωτογόνους χαρὰς τῆς διαρκoῦς ἀδρανεῖας, ζημιοῦντες καὶ ἑαυτοὺς καὶ τὸ κράτος των ἀπὸ τὸ ἄγραφον δικαίωμα πρὸς ἀργίαν τοῦ μὴ ἐξελιχθέντος αὐθέντου καὶ ἀπὸ τὸ γενικευθὲν φιλοδωρήμα, τὸ μπαξίς, τὸ καθιερωθὲν καὶ ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Μουράτ τοῦ Γ' διὰ τοῦ ὁποῖου καὶ μόνου ἐξησφαλίζετο ἡ ἀπονομὴ τοῦ δικαίου καὶ εἰς τὰς περισσότερας φορὰς, ἢ ἐπιβολὴ τοῦ ἀδίκου.

Ἔτσι εἶχε τελεσθῆ κατὰ τὸ διάστημα αἰῶνων ἄδηλος ἐν εἰρήνῃ πάλη μεταξὺ τοῦ κατακτητοῦ καὶ τοῦ ὑποδοῦλου, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐπεκράτει ἠθικῶς, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἤϋξανε καὶ τὰ οἰκονομικά του μέσα, ὁ ἑλληνικὸς λαός.

Ἄλλ' ἢ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀνάπτυξις τῆς ἐθνικῆς ζωῆς ἐνίσχυσε τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Οἱ Ἕλληνες οἱ γνωρίζοντες τὴν μεγάλην ἠθικὴν των κληρονομίαν δὲν ἠνείχοντο τὸν κύριόν των, ἀπέναντι τοῦ ὁποῖου, τὸ ἔβλεπαν ὅτι ὑπερεῖχαν. Ὁ ραγιαῖς ἔτρεμε τὸν «ἀφέντην», ἀλλὰ ταυτοχρόνως τὸν περιεφρόνει. Καὶ ὁ τρόμος ὁ προκαλούμενος ἀπὸ τὴν πρωτόγονον διοίκησιν καὶ τὰς τραχύτητάς της ἀπέναντι τοῦ κατωτέρου ἠθικῶς παρὰ τὴν ἀλαζονείαν του κυρίου, ὅπως καὶ ἡ ἐκ τῆς κατωτερότητός του αἰσθησις ἀνέπτυσαν τοὺς πόθους τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τὴν διάθεσιν πρὸς ἐπανάστασιν.

Ἡ ἀπήχησις δὲ τῶν πόθων τούτων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἦτο τόσο αἰσθητή, ὥστε τοὺς ἐξεμεταλλεύθησαν ξένοι δι' ἰδίους σκοπούς. Ἐννοοῦμεν τὰς ἐπανειλημμένας κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἐπιχειρήσεις τῆς Ρωσσίας, ἢ ὁποῖα ἐπέτυχε σημαντικὰ ἀνταλλάγματα ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας κατόπιν τῆς ὑποκινήσεως τῶν Ἑλλήνων εἰς ἐπανάστασιν,

Ἡ ἐξαισία δὲ ἔκφρασις τῶν δι' ἐπαναστάσεως ἐθνικῶν ἐπιδιώξεων ἦτο ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ρήγα. Ὅ,τι εἶχε σπαρῆ κατὰ τὴν περίοδον τῆς δουλείας εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων ἐγονιμοποιήθη εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Ρήγα, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἔδωκεν εἰς τὸ ὄνειρον τῆς ἀπολυτρώσεως μορφήν σχεδίου καὶ προγράμματος καὶ ἐσχημάτισε μυστικὴν ἐταιρείαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὴν προπαρασκευὴν τῆς. Ὁ δραματικὸς θάνατος τοῦ Ἐθναποστόλου ἐπροκάλεσε τὴν δδύνην παντοῦ, ὅπου εἶχε φθάσει τὸ ὄνομά του καὶ εἶχαν γίνεαι γνωσταὶ αἱ ἀπολυτρωτικαὶ του προσπάθειαι.

Ἄλλ' ἡ ἀποτυχία τῶν κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον ἐνεργειῶν, αἱ ὁποῖαι ἐστηρίζοντο ὅλαι εἰς ἐξωτερικὰς ὑποκινήσεις ἢ εἰς συνεννοήσεις μὲ ξένους, ἔκαμε ν' ἀρχίσῃ νὰ ἐκδηλώνεται ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τοῦ 19ου αἰῶνος πνεῦμα δυσπιστίας ἀπέναντι τῶν ξένων καὶ τῶν διαθέσεών των πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ζωηρὰ ἐκδηλώσις τοῦ πνεύματος τούτου ὑπῆρξεν ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», ἐκτεταμένη ἐπαναστατικὴ προκήρυξις ἐκτυπωθεῖσα εἰς τὴν Πίζαν κατὰ τὸ 1816. Διὰ τῆς προκηρύξεως αὐτῆς ἐφιστάτο κυρίως ἡ προσοχὴ τῶν Ἑλλήνων νὰ μὴ προσφεύγουν εἰς τὴν βοήθειαν ξένων διὰ νὰ ἐλευθερωθοῦν.

Εἶχε διαμορφωθῆ πλέον ἡ πεποιθήσις ὅτι μόνον διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων ἔπρεπε νὰ ἐνεργηθῆ ἡ μεγάλη ἐπιχείρησις τῆς ἀπολυτρώσεως. Τοῦτο κατεδείκνυε τὴν ὀριμότητα τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδέας καὶ τὴν ἀγωνιστικὴν διάθεσιν καὶ ἰκανότητα τοῦ Ἑλλήνου.

Οἱ ζωηρότεροι ἀπὸ τοὺς πατριώτας ὠμίλουν διὰ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἐθνους. Ἀλλὰ καὶ γενικώτερα, μολονότι λόγῳ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ τῶν κατὰ τόπους ἀρχόντων τὰ δεσμὰ εἶχαν καταστῆ ἑλαφρότερα, πολλοὶ ἠσθάνοντο τώρα βαθύτερα τὸν πόνον τῆς δουλείας καὶ ἀνέμεναν νὰ ἐμφανισθῆ κάποιος ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεῖς εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὁμογενεὶς διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν τῆς ἐπαναστατικῆς ὀργανώσεως καὶ τοῦ Ἀγῶνος.

Ἡ ἡγετικὴ ἐν τούτοις μορφή, ἡ ἀναμενομένη ὡς ὁ Μεσσίας, δὲν ἐφαίνετο. Διότι κανεὶς ἀπὸ τοὺς εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐπιφανεστάτους Ἑλληνας, τοὺς διαθέτοντας μέγα κύρος καὶ συζητοῦντας πράγματι τότε τὸ θέμα περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ χρόνου τοῦ κινήματος, δὲν εἶχε τὸν δυναμισμὸν ἀρχηγοῦ ἐπαναστάσεως καὶ πίστιν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα ἀγῶνος σκληροῦ ὅπως αὐτὸς ποὺ θὰ ἀπηχεῖτο.

Ἄλλ' ἡ ἐπαναστατικὴ θέλησις ἦτο τόσον διάχυτος, ὥστε εἶχε τὴν ἐξέλιξιν τῆς. Ἡ πρωτοβουλία ἀνεπήδησεν εἰς τὰς μικροαστικὰς τάξεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἦσαν ὅχι μόνον οἱ ἔχοντες φωτισμένην τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, ἀλλὰ καὶ οἱ διαφλεγόμενοι ἀπὸ τὸν πόθον τῆς ἐλευθερίας καὶ ριψοκίνδουνοι καὶ μὴ κατεχόμενοι ὑπὸ τοῦ ἀνασταλτικοῦ παντὸς ἀγῶνος σκεπτικισμοῦ.

Ἐκ τούτων ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ ἴδρυσαν κατὰ τὸ 1814 εἰς τὴν Ὀδησσὸν τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν.

Δὲν ἦσαν δικηγόροι, ὅπως οἱ προετοιμάσαντες εἰς τὴν Γαλλίαν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1789, μετὰ τὴν σκέψιν διαποτισμένην ἀπὸ τὴν σοφίαν τῶν μεγάλων ἐγκυκλοπαιδιστῶν, δρῶντες σχεδὸν ἐλευθέρως ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ κέντρου τοῦ κράτους των, ἱκανοὶ νὰ ἐκφωνοῦν λόγους πυρίνους διὰ νὰ παρασύρουν πλήθη δυσαρεστημένων ἐκ τῆς κακοδαιμονίας καὶ ἀποβλέποντες εἰς πολιτικὰς καὶ οἰκονομικὰς μεταρρυθμίσεις καὶ εἰς κοινωνικὴν ἀνασύνθεσιν.

Ἦσαν ὀλίγοι, ἀφανεῖς καὶ ἄσημοι ἄνθρωποι, ὁ Σκουφᾶς, ὁ Τσακάλωφ, ὁ Ἀναγνωστόπουλος καὶ ὁ Ξάνθος, τρεῖς μετρίων ἐπιχειρήσεων ἔμποροι καὶ ἓνας φοιτητής. Ὁ σκοπὸς των ἦτο μέγας. Ἡ δημιουργία ἐλευθέρου Πατρίδος διὰ τὴν ὁποίαν ἀπητεῖτο ἀγὼν τραγικὸς ἐναντίον αὐτοκρατορίας πολεμικῆς καὶ πανισχύρου καὶ ἐντὸς αὐτῶν τούτων τῶν ἐδαφῶν τῆς. Δὲν διέθεταν πρὸς τοῦτο ὕλικά μέρη, οὔτε ρητορικὴν, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ὁμιλήσουν φανερὰ εἰς τὸν λαόν των. Δὲν εἶχαν νὰ προσφέρουν παρά μόνον τὴν ψυχὴν των.

Ἡ μυστικὴ Ἑταιρεία τὴν ὁποίαν ἴδρυσαν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διέγερσιν γενικοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον διὰ τῆς μυστικῆς ὁδοῦ τὸ δυνατόν περισσοτέρων πατριωτῶν, διὰ νὰ ὀργανωθῇ ὁ ἀγὼν. Σύμφωνα πρὸς τὸν συνωμοτικὸν χαρακτῆρα τῆς Ἑταιρείας τὰ ὀνόματα τῶν ἀποτελούντων τὴν ἀρχὴν ἔμεναν μυστικά. Ἀλλὰ καὶ χωρὶς αὐτὴν τὴν ἀνάγκην, οἱ πρῶτοι ἐκεῖνοι Φιλικοὶ θὰ ἐπροσπαθοῦσαν νὰ μὴν ἀποκαλυφθοῦν εἰς τοὺς μουμένους ὡς ἀρχηγοί. Διότι τὰ ὀνόματά των δὲν ἔλεγαν τίποτε εἰς τοὺς πολλούς. Ἦσαν ἀπόστολοι, ὅπως ἐκεῖνοι ποὺ ἐξεκίνησαν ἀπὸ τὴν Γαλιλαίαν, ἀλλ' ἀπόστολοι χωρὶς Ἰησοῦν. Ἐν τῷ Ἰησοῦν των τὸν εἶχαν εἰς τὴν ψυχὴν των. Ἦτο ἡ ἰδέα καὶ ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας. Καὶ διὰ τοῦτο ἔταν ἤλθεν ἡ ὥρα, ἔπειτα ἀπὸ σκληρᾶς προσπαθείας ἕξ ἡμέρας, ἔταν οἱ μυσθέντες εἰς τὴν ἑταιρείαν ἠριθμοῦντο κατὰ χιλιάδας καὶ τὸ μυστικὸν ἔτρεχεν εἰς τοὺς δρόμους, ἀνεζήτησαν ἀρχηγὸν διὰ τὸν ἀγῶνα, ἰστάμενον πολὺ ὑψηλότερα ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ἐκεῖνοι ἐθεώρησαν τὴν ἀποστολὴν των τελειωμένην.

Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία ἀπέδωκεν ὅτι ἦτο δυνατόν. Καὶ συνετέλεσε εἰς τοῦτο ὅχι μόνον ἡ βαθεῖα πίστις τῶν πρωτεργατῶν τῆς εἰς τὴν ἰδέαν, ποὺ τοὺς εἶχε φέρει ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ 1814, καὶ ἡ ἐκ ταύτης δραστηριότης των, ἀλλὰ κυρίως τὸ ὅτι εὗρηκαν πρόσφορον ἔδαφος. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀνέμενε νὰ τοῦ εἰποῦν ὅτι εἶχαν ἔλθει τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Αἱ καρδίαι κατεῖχοντο ἤδη ἀπὸ τὸν πυρετὸν τῆς ἐπαναστάσεως πρὶν ἀναδοθεῖν ἀκόμη αἱ σωτήρια φλόγες.

Εἰς τοῦτο ὠφείλετο ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἀλεξάν-

δρου Ὑψηλάντου εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν δὲν ἀνεκόπη ὁ ἀγών, ὁ προσδεύων εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὴν Στερεάν.

Ἦτο δὲ ὁ προσφορώτερος διὰ τὴν ἐπανάστασιν χρόνος. Ὅλιγα χρόνια ἀργότερα τὸ κίνημα θὰ ἦτο πολὺ δυσκολώτερον, ἂν ὄχι ἀδύνατον. Ὁ σουλτᾶνος Μαχμουτ ὁ Β', ἕνας ἡγεμῶν μὲ ἀναμορφωτικὸν διὰ τὸν καιρὸν τοῦ πνεῦμα, δὲν εἶχε προφθάσει νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἀναδιοργανωτικὸν τοῦ πρόγραμμα καὶ νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν στρατὸν τοῦ ἀπὸ τὸ καρκίνωμα τῶν σωμάτων τῶν ἀπειθάρχων γενιτσάρων, πράγμα πού τὸ ἔκαμεν ἀργότερα. Κατὰ τὴν ἐναρξιν δὲ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως εἶχε τὸν σοβαρὸν περισπασμὸν τῆς στάσεως τοῦ ἰσχυροῦ Ἀλῆ πασσᾶ τῆς Ἡπείρου, ἐναντίον τοῦ ὁποίου εἶχον διατεθῆ αἱ μεγάλαι στρατιωτικαὶ δυνάμεις τῆς Στερεᾶς καὶ ὁ ἐκ τῶν ἱκανωτέρων τότε Τούρκων στρατηγὸς Χουρσίτ πασσᾶς. Ἔτσι δὲν κατώρθωσε νὰ λάβῃ κεραυνοβόλα μέτρα, πρὶν ἐνισχυθοῦν ἐκ τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν τῶν οἱ ἐξεγερθέντες Ἑλληγες. Μετ' ὀλίγας δὲ δεκαετίας ἢ διὰ τοῦ ἀτμοῦ ταχεῖα κινήσεις τῶν θαλασσίων πολεμικῶν δυνάμεων καὶ ἡ διὰ τοῦ τηλεγράφου ἐξυπηρέτησις, μέσα προσιτὰ μόνον εἰς ὠργανωμένα πλοῦσια κράτη, θὰ ἐνίσχυον τὴν πολεμικὴν δύναμιν τῆς αὐτοκρατορίας.

Τὸ ἐκπληκτικὸν ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἤρχισε καὶ ἐκραταιώθη χωρὶς νὰ ἔχῃ προηγηθῆ ὁ ἀπαιτούμενος διὰ κίνημα τόσον μέγα ἐξοπλισμὸς. Κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1821 δὲν διετίθεντο ὅπλα ἱκανὰ πρὸς ἐπίθεσιν ἐναντίον τῶν ἰσχυρῶν τουρκικῶν φρουρῶν τῶν διαφόρων τόπων καὶ ἐξουδετέρωσίν των.

Εἰς τὴν Πελοπόννησον ὠπλισμένοι ἦσαν μόνον οἱ Μανιάται καὶ οἱ ἀπομειναντες ἐκ τῶν παλαιότερων καπετανάτων τῶν κλεφτῶν καὶ ἤδη ἀποτελοῦντες τὰς ἐνόπλους μικρὰς σωματοφυλακὰς τῶν ἰσχυρῶν προκρίτων, καθὼς καὶ οἱ ἐπανελθόντες ἐκ τῆς Ζακύνθου ὀλίγοι στρατιωτικοί, οἱ ὑπηρετοῦντες ἕως τότε εἰς τὰ τάγματα τὰ συγκροτηθέντα ἀπὸ τοὺς ξένους, οἱ ὅποιοι κατεῖχαν τὴν Ἑπτάνησον. Ὑπῆρχαν ἀκόμη ὀλίγα κρυμμένα ὅπλα ἀπὸ τὰ τηρούμενα διὰ τὴν ἀσφάλειαν εἰς τὴν ὑπαιθρον. Τὰ πυρομαχικὰ ἦσαν ὀλίγα. Διετέθη ἀμέσως διὰ τὰς πρὸς τὴν Μεσσηνίαν ἐπιχειρήσεις τὸ φορτίον τῆς πυρίτιδος καὶ ἄλλων εἰδῶν πολεμικοῦ ὕλικου, πού εἶχε φέρεῖ διὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ναυλωθέντος πλοίου ἀπὸ τὴν Σμύρνην καὶ τὸ Ἀἰβάλῃ ὁ Παπαφλέσσας μαζί μὲ τὴν φλόγα τῆς ἀδαμάστου ψυχῆς του. Ἐλειτούργουν δὲ μόνον οἱ πυριτιδόμενοι τῆς Δημητσάνας καὶ οἱ μικρότεροι τῆς Δίβρης τῆς Ἡλείας μὲ ἀγωνιώδεις προσπάθειάς διὰ τὴν συγκέντρωσιν τῶν πρώτων ὑλῶν.

Εἰς τὴν Στερεάν τὰ ὅπλα ἦσαν πολὺ περισσότερα, διότι ἐκεῖ προὔπῆρχαν τὰ μεγάλα σώματα τῶν ἀρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν, προσελθόντα ἀμέσως εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ἐνισχυθέντα ὀλίγον ἀργότερα ἀπὸ τοὺς Σουλιώτας. Ἐναντίον ὅμως τούτων ἐξεστράτευαν ἰσχυρὰ στρατεύματα διαθέτοντα καὶ πυροβολικὸν ἀπὸ τὴν Λα-

μίαν και τὴν Θεσσαλίαν, ὅπου εὐρίσκοντο μὲ πολλὰς δυνάμεις αἱ βάσεις τοῦ ἐχθροῦ. Ἐκ δὲ τῶν νήσων πλὴν τῶν τριῶν ναυτικῶν βάσεων, τῆς Ἰδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, τῶν ὁποίων οἱ λιμένες διέθεταν ἀκόμη καὶ πυροβολεῖα, ἔνοπλοι πολλοὶ ὑπῆρχαν εἰς τὴν Κρήτην, ὅπου καὶ πολύνεκρος ἦτο ὁ σύγχρονος πρὸς τὴν ὄλην ἐπανάστασιν ἀγὼν κατὰ τὴν διάρκειαν τριῶν σχεδὸν ἐτῶν, καὶ ἐπὶ πλεον εἰς τὴν Σάμον ἀμυνθεῖσαν μέχρι τέλους διὰ τῶν ἰδίων της μέσων.

Ἄλλ' ὁ ταχὺς ἐξοπλισμὸς, εἰς τὴν Πελοπόννησον κυρίως, ἔγινε κατὰ τρόπον ἀπρόοπτον φανερώοντα τὴν ἀκαταμάχητον ὀρμὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Διὰ τῶν ἀσυγκρατήτων ἐφορμησέων των οἱ ἐπαναστάται ἠνάγκαζαν τοὺς στρατιώτας τοῦ ἀντιπάλου νὰ φεύγουν ἀπορρίπτοντες τὰ ὅπλα καὶ διὰ νὰ εἶναι ἐλαφρότεροι, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἀπασχολοῦν τοὺς διώκτας καὶ νὰ κερδίζουσιν χρόνον. Ἡ μάχη τοῦ Βαλτετσίου, ἡ ὁποία ἔδωσε καὶ τὴν πρώτην νίκην, εἶχε μεταξὺ τῶν σημαντικῶν ἀποτελεσμάτων της καὶ τὸ κέρδος ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπεκόμισαν ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης μέγαν ἀριθμὸν ὅπλων. Ἡ δὲ ἄλωσις τῆς Τριπολιτσᾶς παρέσχε εἰς τοὺς νικητὰς μεγάλας ἀποθήκας πλήρεις ὅπλων καὶ πολεμικοῦ ὕλικου.

Ὁ Ἕλληνας ἤρχισε καὶ ἔφερεν εἰς τὸ τέρμα τὸν ἀγῶνα του διὰ μόνης τῆς ἀποφασιστικότητός του, ἡ ὁποία ἦτο σχεδὸν πάντοτε δραματική, διότι εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ συντριπτικὰς δυνάμεις. Ὄταν συνῆλθαν εἰς τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Λαύρας οἱ πρόκριτοι τῆς Ἀχαΐας, οἱ ἀρνούμενοι νὰ ὑπακούουσιν εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ καϊμακάμη καὶ νὰ μεταδοῦν ἐκεῖ ὅπου τοὺς ἀνέμενεν ἡ εἰρκτὴ ὡς μαῦρος προθάλαμος τοῦ τάφου καὶ ἀπεφάσισαν νὰ κηρύξουσιν τὴν ἐπανάστασιν, ἐγνώριζαν ὅτι ἀποδύονται εἰς ἀδηλον ἀγῶνα διὰ τὸν ὁποῖον τίποτε σχεδὸν δὲν εἶχε προπαρασκευασθῆ. Οἱ δὲ εἰσβαλόντες εἰς τὴν Καλαμάταν δὲν ἔκριναν κατορθωτὸν κατ' ἀρχὰς παρὰ νὰ βαδίσουσιν κατὰ τῶν παραθαλασσίων φρουρίων, τῶν ὁποίων αἱ φρουραὶ ἦσαν σχετικῶς μικραὶ, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ ὅτι ἦτο εὐκολον νὰ τὰς καταβάλουσιν. Μόνον ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης μὴ ἔχων τότε ἄλλο ἐφόδιον παρὰ μόνον τὸν στρατηγικὸν του νοῦν καὶ τὴν ἀκατάβλητον θέλησίν του, ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην νὰ στραφοῦν ἐναντίον τῆς Τριπολιτσᾶς, τοῦ ἰσχυροτάτου κέντρου τοῦ ἐχθροῦ, χωρὶς τὴν ἐκμηδένισιν τοῦ ὁποίου κάθε ἄλλη ἐπαναστατικὴ ἐπιτυχία δὲν θὰ εἶχε σοβαρὰν σημασίαν. Καὶ ἐστράφη πρὸς τὸ ἐχθρικὸν κέντρον μὲ πολὺ ὀλίγους ἀνδρας κατ' ἀρχὰς, μὴ διαθέτων τότε ὁ ἴδιος οὔτε κἂν ἀτομικὸν ὅπλον.

Ἀλλὰ καὶ παρὰ τὸν ποταμὸν τῆς Καλαμάτας, ὅπου καθηγιασθησαν τὰ ὅπλα τῶν Μανιατῶν καὶ πρὸ τοῦ πελωρίου ξυλίνου σταυροῦ, τοῦ στηθέντος εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Πατρῶν, ὁ ὄρκος τῶν ἐπαναστατῶν ἦτο φοβερός. «Ἐλευθερία ἢ Θάνατος».

Ἄν δὲν ἐπήρχετο ἡ νίκη δὲν θὰ ἀπέμενε παρὰ ὁ ὄλεθρος.

Εἰς δὲ τὰς δύο πρώτας ἐπαναστατικὰς διακηρύξεις πρὸς τὰ Εὐρωπαϊκὰ ἀνακτοβούλια, ἀφ' ἐνὸς τοῦ Πετρόμπεη, καὶ τῶν προκρίτων τῆς Ἀχαΐας ἀφ' ἑτέρου, ἦτο σαφὴς ἡ δῆλωσις ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπεφάσισαν ἢ νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των ἢ νὰ πέσουν μαχόμενοι.

Ἔτσι ἐπῆλθε τὸ θαῦμα. Ἐντὸς τοῦ πρώτου ἔτους ἔπescen ἡ Τριπολιτσά, ἡλευθερώθη σχεδὸν ὀλόκληρος ἡ Πελοπόννησος καὶ εὐρέθησαν εἰς ἑλληνικὰς χεῖρας ἡ Ἀττικὴ, αἱ γειτονικαὶ τῆς ἐπαρχίαι, καὶ ἡ Αἰτωλοακαρνανία καὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1822 ἐκυριεύθη καὶ τὸ κρινόμενον ἕως τότε ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν στρατιωτικῶν ὡς ἀπόρθητον φρούριον τοῦ Ναυπλίου. Αἱ ἐκστρατεῖαι διαφόρων πασσάδων ἀπετύγχαναν ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην. Ματαίως ἐπολιορκήθη κατ' ἐπανάληψιν κατὰ τὰ πρώτα ἔτη τὸ Μεσολόγγι καὶ ἡ μεγάλη διὰ τὴν ἐποχὴν στρατιὰ τοῦ Δράμαλη κατεκόπη εἰς τὰ Δερβενάκια. Τὰ ἑλληνικὰ πυρπολικά ἐθαυματούργουν ἐν τῇ μεταξῷ, ἀπετολμῶντο δὲ ὑπὸ τοῦ γενναίου ἀλλὰ καὶ στρατηγικοῦ Ἀνδρέα Μιαούλη ἀκόμη καὶ ναυμαχίαι κατὰ παράταξιν.

Ἡ ἐπανάστασις θὰ εἶχε ταχύτερον καὶ εὐτυχέστερον τέρμα, ἂν δὲν ἐμεσολάβει ὁ ὀλέθριος καὶ ὄχι σπάνιος δυστυχῶς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διχασμός.

Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀποθιβάσθουν εἰς τὴν Μεσσηνίαν χωρὶς καμμίαν σχεδὸν ἀντίδρασιν αἱ δυνάμεις τοῦ Ἰμβραήμ πασσά τῷ τόσον ταλανίσαντος τὴν χώραν, καὶ ἐνῶ ὁ φυσικὸς ἀρχηγὸς τῶν δυνάμεων τῆς Πελοποννήσου, ὁ Κολοκοτρώνης, εὐρίσκετο εἰς τὴν φυλακὴν κρατούμενος ὑπὸ τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων. Ἡ ἄμυνα ἐσυνεχίσθη εἰς τὴν Πελοπόννησον διὰ μόνον τῶν μικρῶν δυνάμεων ποῦ διέθετεν ὁ ἀποφυλακισθεὶς ἀργότερα ἀρχηγὸς καὶ συνεκεντρώθη ὁ ἀγὼν εἰς τὸ Μεσολόγγι, ὅπου ἐπολέμησαν οἱ Πανέλληνες. Ἡ ἐπανάστασις τότε, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη, ἔλαβε τραγικὸν σχῆμα.

Ἀλλὰ καὶ τὸ Μεσολόγγι ἔπescen, εἰς δὲ τὸν Γεώργιον Καραϊσκάκην τὸν ἀναλαβόντα χάρις εἰς τὴν εὐψυχίαν τοῦ Ἀνδρέου Ζαΐμη τὴν ἀρχιστρατηγίαν τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Στερεᾶς τῶν συγκεντρωμένων εἰς τὴν Ἀττικὴν, δὲν ἐπετρέπη νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἄξιον δαιμονίου στρατηγοῦ σχέδιον νὰ δημιουργήσῃ δι' ἐπιχειρήσεων νεκρὰν ζώνην εἰς τὰ ὄπισθεν τοῦ στρατοῦ τοῦ Κιουταχῆ, ἀπὸ τοῦ μυχοῦ τοῦ Κορινθιακοῦ μέχρι τοῦ Εὐβοϊκοῦ, ὥστε νὰ τοῦ καταστήσῃ ἀδύνατον καὶ τὸν ἐφοδιασμόν ἐκ τῶν εἰς τὴν Λαμιαν βάσεων του καὶ τὴν ὑποχώρησιν, συμπτάντοντος ἀπὸ θαλάσσης καὶ τοῦ ὑπὸ τὸν Μιαούλην ἑλληνικοῦ στόλου. Εἶχαν ἐπέμβει οἱ ξένοι στρατιωτικοὶ ἡγέται, οἱ προερχόμενοι ἐκ τῆς μόνης εὐρωπαϊκῆς δυνάμεως τῆς βοηθούσης τότε τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, διαφωνοῦντες πρὸς τὸν Καραϊσκάκην ὡς πρὸς τὴν τακτικὴν, καὶ ἡ μὲν ἀρχιστρατηγία ἀνετέθη εἰς τὸν Ρίσαρδ Τζούρτζς, ἡ δὲ ἀρχηγία τοῦ στόλου εἰς τὸν ὄλως ἀκατάλληλον λόρδον Κόχραν.

Ἄλλ' ἢ ἀποφασιστικότης τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος εἶχεν ἤδη ἐπηρεάσει τὸ πνεῦμα τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν πολιτικὴν τῶν ἀνακτοβουλιῶν, πού ἐρρῦθμιζαν τὴν γενικὴν κατάστασιν. Τὸ παλαιόν, τὸ ἀπασχολοῦν ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος τὰς δρώσας εἰς τὴν Μεσόγειον Δυνάμεις ζήτημα τῆς Ἀνατολῆς, τὸ θεωρούμενον τότε κλειστὸν κατόπιν τῶν διακηρύξεων τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, προέβαλεν ἤδη ὡς ζήτημα τῆς Ἑλλάδος. Τὸ εἶχαν προκαλέσει αἱ τόσαι προηγηθεῖσαι ἑλληνικαὶ νίκαι, τὰ θαυμαστά πρῶτα ἀποτελέσματα, αἱ ἡρωϊκαὶ αὐτοθυσίαι καὶ ἡ δημιουργηθεῖσα πεποίθησις ὅτι ἡ ἐλευθέρωσις τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἀνάγκη τῆς εἰρήνης εἰς τὴν Νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην.

Τὴν πρωτοβουλίαν τὴν εἶχεν ὁ Γεώργιος Κάννιγκ ὁ ἀναλαβὼν τὴν διαχείρισιν τῆς βρεττανικῆς πολιτικῆς ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ 1822. Ὁ ἄξιος τῆς ἑλληνικῆς εὐγνωμοσύνης ἀλλὰ καὶ τοῦ γενικοῦ θαυμασμοῦ ἐκεῖνος ἀνὴρ διεκήρυξε κατὰ πρῶτον ὅτι οἱ Ἑλληγες δὲν ἦσαν στασιασταὶ στρεφόμενοι ἐναντίον νομίμου ἀρχῆς, ἀλλ' ἐμπόλεμοι πρὸς τοὺς Τούρκους. Ὁ Κάννιγκ ἦτο θεθαίως φίλος τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἢ πολιτικῆ του, ἢ ἐντελῶς ἀντίθετος πρὸς ἐκείνην πού ἐτήρει ὁ προκάτοχός του, ἦτο καθαρῶς βρεττανικῆ. Διὰ τὸν Κάννιγκ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, οἰασδῆποτε περιπετείας καὶ ἂν εἶχε τώρα, παρεῖχε τὴν εἰκόνα τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἐκτάκτου δραστηριότητος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅχι μόνον ἀποτελοῦντος τὸν πληθυσμὸν τῆς νοτιοανατολικῆς χερσονήσου τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ διαχύτου ἐπὶ τόσων νήσων καὶ ἀκτῶν τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Καὶ ὁ λαὸς αὐτὸς δὲν θὰ ἠσύχαζεν, ἂν δὲν ἤλευθεροῦτο. Ἐδημιουργεῖτο ἐπομένως νέα πραγματικότης ἄγουσα εἰς μεταβολὴν τῶν ἕως τότε ὄρων τοῦ παλαιοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος.

Ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς ἔκρινεν ὅτι ἡ Μ. Βρεττανία χάριν τῶν ἰδίων τῆς συμφερόντων εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἔπρεπε νὰ προσοικειωθῇ τοὺς Ἑλληγας.

Ἡ πρώτη ἐκείνη δῆλωσις τοῦ Κάννιγκ εἶχε τὴν συνέχειάν της. Διεκηρύχθη ἢ οὐδετερότης τῆς Ἀγγλίας ἀπέναντι τῶν ἐμπολέμων, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀπεκρύπτετο ἢ φιλικὴ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων διάθεσις. Ἐτίθετο πρὸς λύσιν τὸ ἑλληνικὸν πρόβλημα. Ἡ Ρωσσία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνη ἀπαθῆς ἀπέναντι τῆς στροφῆς τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς καὶ ἤρχισαν αἱ διαπραγματεύσεις τῶν δύο Δυνάμεων. Τὰ λοιπὰ ἀνακτοβουλία ἐρυμουλοκοῦντο. Ὁ δὲ Μαίττερνιχ, τοῦ ὁποῖου ἢ πολιτικῆ ἦτο διαρκῆς προσπάθεια ματαιώσεως τῶν εὐνοϊκῶν πολιτικῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐπιδιώξῃ διὰ μυστικῆς ἀποστολῆς νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸν Μαυροκορδάτον. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο φέρομεν εὐλαβῶς τὴν μνήμην πρὸς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, τὸν διαχειρισθέντα εὐστόχως τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ μέγαν συντελεστὴν τῆς γενομένης μεταστροφῆς τῆς πολιτικῆς τῶν ἀνακτοβουλιῶν.

Είναι εκπληκτικόν ότι ο Μαυροκορδάτος, διαρκούντος ακόμη τοῦ Ἀγῶνος, προ-εξοφλῶν τὴν δημιουργίαν ἰσχυρᾶς Ἑλλάδος, προέβλεπε ριζικὰς διαμορφώσεις ὡς πρὸς τὴν εἰς τὴν Ἀνατολὴν κατάστασιν καὶ νέους συνδυασμοὺς ἀμυντικῆς συμπράξεως κρατῶν, τῶν ὁποίων κατενοήθη ἡ ἀνάγκη τῆς πραγματοποιήσεως μόλις εἰς τὰς ἡμέρας μας. Ἐγγραφεν εἰς τὴν περίφημον πρὸς τὸν Γεώργιον Κάννιγκ ἐπιστολὴν του.

«Ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης θὰ φρονῆ, ὅπως καὶ ἐγώ, ὅτι ἂν ἡ Τουρκία συγκεν-τρωθῆ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ δὲν ἐξαντλήται ἐκ τῶν συνεχῶν ἐξεγέρσεων τῶν Ἑλλή-νων καὶ τῆς ἀνάγκης ὅπως διατηρῆ στρατιωτικὰς δυνάμεις εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ ἀποκτήσῃ δυνάμιν μεγαλύτεραν ἐκείνης τὴν ὁποίαν ἔχει ὑπὸ τὴν παροῦσαν κατά-σιν τῶν πραγμάτων. Ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης θὰ φρονῆ ἐπίσης, ὅπως κ' ἐγώ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀργὰ ἢ σύντομα κατ' ἀνάγκην θὰ εἶναι ἡ φυσικὴ σύμμαχος τῆς Τουρ-κίας. Τοῦτο θὰ συμβῆ ὅταν ἡ Τουρκία γνωρίσῃ καλλίτερα τὰ συμφέροντά της, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ γίνῃ ὅταν ὁ χρόνος καὶ ἡ ἀντικατάστασις τοῦ παρόντος σουλ-τάνου θὰ γαληνεύσουν τὰ πάθη καὶ θὰ ἐξαλείψουν τὸ πνεῦμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου κυριαρ-χεῖται τώρα τὸ Διδάνιον καὶ ἔνεκεν τοῦ ὁποίου πρὸς τὸ παρὸν εἶναι ἀνωφελῆς πᾶσα πρότασις συνδιαλλαγῆς. Τὸ ἀποτέλεσμα τότε θὰ εἶναι, Ἀγγλία - Τουρκία καὶ Ἑλλὰς νὰ μὴ ἀποτελοῦν παρὰ μίαν μόνην δυνάμιν ἀντιρροποῦσαν πρὸς τὴν Ρωσ-σίαν. Ἡ ἔνωσις δὲ αὕτη ἐν τέλει θ' ἀποτελέσῃ πρόσθετον μεγαλειτέραν ἀσφάλειαν, ποῦ θ' ἀποκτήσῃ ἡ Ἀγγλία κατὰ πάσης ἀποπείρας, τὴν ὁποίαν ἡ Ρωσσία ἢ ἄλλη τις εὐρωπαϊκὴ Δύναμις θὰ ἐπεχειρεῖ ἀργὰ ἢ γρήγορα διὰ νὰ παραδλάψῃ τὰ κυριαρ-χικὰ ἢ τὰ ἐμπορικὰ συμφέροντα τῆς Ἀγγλίας. Μὲ μίαν λέξιν εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἡ σωτηρία τῆς Εὐρώπης καὶ τὸ συμφέρον τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτοῦν τὴν δημιουρ-γίαν ἰσχυρᾶς καὶ ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος».

Διὰ τοῦ κειμένου τούτου ἡ πολιτικὴ σκέψις τοῦ Μαυροκορδάτου ἐμφανίζεται μὲ θαυμαστὴν προφητικὴν προβολήν.

Αἱ μεταξὺ τῶν ἐνδιαφερομένων Δυνάμεων διαπραγματεύσεις κατέστησαν τόσον ἀποφασιστικαί, ὥστε ἐκυρώθησαν διὰ τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ 1826 καὶ ἐσφραγίσθη-σαν μὲ τὴν πυρίνην σφραγίδα τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου.

Ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς περὶ τῆς ὁποίας ἐπρόκειτο τότε, ὀλίγον ἐξετείνετο πέραν τῆς Πε-λοποννήσου, τμήματα δὲ ἐπιδικαζόμενα εἰς αὐτὴν κατεῖχοντο ἀκόμη ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ.

Αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα μὲ τὰς πόλεις καὶ τοὺς ἀγροτικοὺς οἰκισμοὺς εἰς ἐρείπια καὶ ἀποκαΐδια, μὲ κενὸν τὸ δημόσιον ταμεῖον, μὲ ἐλαττωμένον τὸν ὀλίγον πληθυ-σμόν ἐκ τῶν πληγμάτων τοῦ μακροῦ πολέμου, μὲ ἐξαθλιωμένους τοὺς ἡρωϊκοὺς, ἀλλὰ μὴ ἔχοντας πόρον ζωῆς ἀγωνιστάς, παρέλαθεν ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας διὰ νὰ ὀργανώσῃ καὶ νὰ καταστήσῃ βιώσιμον τὸ νέον κράτος. Ἡ ζωτικότης τοῦ Ἑλ-ληνικοῦ λαοῦ παρὰ τὴν ἐξάντλησίν του ἐκ τοῦ ἀγῶνος ἦτο τόση, ὥστε κατὰ τὸ

1832 τὸ κράτος νὰ ἔχη λάθει τὸν πρῶτον σχηματισμὸν του, καὶ νὰ ἀναπροβάλλῃ ἐκ τῆς τέφρας του ὁ φοῖνιξ, κατὰ τὸ σύμβολον ποῦ ἦτο ἰδιαιτέρως ἀγαπητὸν εἰς τὸν Κυβερνήτην. Εἶχεν ἀρχίσει ἡ καλλιέργεια εἰς τὴν ἐπὶ ἔτη ἐγκαταλειφθεῖσαν γῆν, ἐπροχώρει ἡ ἀνοικοδόμησις ὅσον ἐπέτρεπαν τὰ πτωχὰ μέσα, ἐλειτούργουν σχολεῖα, δικαστήρια, τελωνεῖα, εἶχαν τεθῆ αἱ πρῶται βάσεις τοῦ σχηματισμοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Ἄλλὰ δὲν θὰ ἤρκουν αἱ προσπάθειαι καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἰδίου τοῦ λαοῦ πρὸς ἀποκατάστασιν, ἂν ὁ πρῶτος ἐκεῖνος Κυβερνήτης δὲν ἦτο ἀφωσιωμένος μέχρι ψυχώσεως εἰς τὸ μέγα ἔργον του καὶ ἂν δὲν ἦτο προικισμένος με ἐξαιρετικὰς ἱκανότητας, αἱ ὁποῖαι εἶχαν ἤδη δοκιμασθῆ ἐπιτυχῶς παλαιότερα εἰς τὴν Ἑλβετίαν ὅπου εἶχε σταλῆ ὑπὸ τοῦ Τσάρου πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῆς χώρας, καὶ ὅπου ἐξακολουθῆ νὰ μνημονεύεται ἡ ὀφειλομένη πρὸς τὰς ὑπηρεσίας του εὐγνωμοσύνη.

Ἄλλὰ ἡ ἐκ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ τῶν διὰ τὴν ἐξουσίαν ἀνταγωνισμῶν δηλητηρίασις δὲν εἶχεν ἐξουδετερωθῆ ἀκόμη. Πολλὰ καὶ μεγάλα ἦσαν τὰ κατ' ἀνάγκην καὶ διὰ νὰ προκύψῃ τὸ γενικὸν ἀγαθὸν θιγόμενα ἀτομικὰ συμφέροντα, περιωρίζοντο προσωπικαὶ φιλοδοξίαι ἀνδρῶν ποῦ εἶχαν προσφέρει πράγματι μεγίστας ὑπηρεσίας, ἀλλ' οἱ ὁποῖοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐννοήσουν ἑαυτοὺς ἔξω τῆς ἐξουσίας καὶ ἐγίνοντο ὑπὸ τῆς Διοικήσεως τὰ ἀναπόφευκτα διὰ κατάστασιν ὅπως ἐκείνη σφάλματα.

Αἱ δυσἀρέσκειαὶ ἐπυκνοῦντο καὶ ὠργανοῦντο καὶ ὁ Καποδίστριας εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς τὴν ἐκ τούτων ἀντίδρασιν. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων παραπόνων καὶ μομφῶν ποῦ ἔφθασαν μέχρις ἐντύπων λιθέλλων, διετυποῦτο ἐναντίον τοῦ Κυβερνήτου καὶ ἡ κατηγορία ὅτι ἀπέβλεπε νὰ προσφέρῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ ἄρμα τῆς Ρωσσίας. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο κατέχομεν ἀπάντησιν τοῦ ἰδίου τοῦ Καποδιστρίου εὐρισκομένην εἰς ἀνέκδοτον μέχρι τοῦδε ἐπιστολὴν του ἐκ Πόρου κατὰ τὴν 9ην Νοεμβρίου 1828 πρὸς τὸν ἔμπιστόν του Ἀντώνιον Τσοῦνην, ἕκτακτον ἐπίτροπον τῆς ἄνω Μεσσηνίας, καὶ τῆς ὁποίας πιστὸν ἀντίγραφον εὐρίσκεται εἰς χεῖράς μου. Ἴδου τὸ χαρακτηριστικὸν ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς.

«... Ἄς ἔλθωμεν καὶ εἰς τὸ ἄλλο προκείμενον, δηλαδὴ εἰς ὅσα ψιθυρίζονται περὶ τῆς Ρωσικῆς φατρίας. Αὐτὸ εἶναι τὸ μόνον μέσον, τὸ ὁποῖον ἴσως διὰ τὴν ἀπέχθειάν της καὶ διὰ τὸ μῖσος της κατὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας δύναται μία ξένη πολιτικὴ νὰ μεταχειρισθῆ διὰ νὰ ὀλιγοστέψῃ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, διὰ νὰ γεννήσῃ ἀτακτῆματα, τὰ ὁποῖα ἡμποροῦν ἐν τοσοῦτῳ νὰ ἀποδείξωσι ὡς ἀναγκαίαν καὶ νόμιμον τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Πατρίδος. Ἐὰν οἱ νομνεχεῖς καὶ φρόνιμοι πολῖται ἐθεώρουν τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἀπὸ ταύτης τῆς ὀψεως, ἤθελε τοῖς εἶσθαι εὐκολώτατον τὸ νὰ ἐξαπατήσουν ἐκείνους, οἵτινες κινδυνεύουν νὰ γενοῦν θύματα αὐτῶν τῶν μηχανουργημάτων, ἀλλ' ἔως τώρα δὲν ἤκουσα νὰ ἔλαβεν οὐδεὶς αὐτὴν τὴν ἐπιμέλειαν».

Τὰ ἑλληνικὰ τῆς καθαρειούσης τοῦ Καποδιστρίου ἦσαν ἰδιότυπα. Ἡ λέξις «ἐξαπατήσουν» σημαίνει «ν' ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν ἀπάτην» καὶ τ' ἀναφερόμενα «μηχανουργήματα» εἶναι αἱ «ραδιοurgeriai». Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ὁ Καποδιστριας δι' ὧσων ἔγραφε πρὸς τὸν Τσουνην, διαμαρτυρούμενος διὰ τὴν ἐπὶ ρωσσοφιλική μομφήν, ἀπεδοκίμαζε τὴν ρωσσοφιλίαν καὶ ἀπέδιδε τὴν κατηγορίαν αὐτὴν εἰς τὴν ξένην πολιτικὴν τὴν στρεφόμενην κατὰ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων, δηλαδὴ εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Μαίττερνιχ, χαρακτηρίζων αὐτήν ὡς ραδιοurgerian. Τὸ γεγονός εἶναι ὅτι τὸ κράτος ἤρχισεν ὀργανούμενον ἀπὸ τῶν καποδιστριακῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῶν ὁποίων σημειοῦται ἡ ἀφετηρία τῆς προόδου του.

Ὁ διπλωμάτης καὶ στρατιωτικὸς Πρόεδρος Ὅστεν, σύγχρονος πρὸς τὰ γεγονότα ἐκεῖνα, γράψας τὴν «Ἱστορίαν τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων», ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων μεταξὺ τῶν ἔργων ξένων τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα καὶ κυρίως μὲ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν του, καὶ θαυμάζων τὰς καταβληθείσας ἡρωϊκὰς προσπάθειας, λέγει εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου του ὅτι τὸ μέλλον θ' ἀποδείξη, ἂν ἤξιζε τὸν κόπον νὰ γράψῃ κανεὶς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἂν θὰ ἦτο δικαιολογημένη ἡ αἰσιοδοξία ἐκείνων ποὺ παρηκολούθησαν, ὅπως αὐτός, μὲ ἐνδιαφέρον καὶ μὲ ἐλπίδας τὴν αἵματηρὰν ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

Δυνάμεθα ἤδη νὰ ὀμιλήσωμεν καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ προχωρημένου τούτου σημείου ἐλευθέρας νεοελληνικῆς ζωῆς ἐνὸς καὶ πλέον αἰῶνος.

Ἡ ἐξέλιξις καὶ ἡ πρόοδος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ ζωτικότης, ἡ εὐφυΐα καὶ ἡ αὐτοπεποιθήσις του διὰ τῶν ὁποίων ὑπερενικήθησαν εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς αἱ μεγάλαι δυσχέρειαι τῶν πρώτων δεκαετιῶν, οἱ δῶσαντες ὅλην τὴν ψυχὴν εἰς τὴν πατρίδα Ἑλληνας Βασιλεῖς, αἱ ἰκανότητες τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν, αἱ τεθεῖσαι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς χώρας καὶ ἀντιμετωπίσασαι συχνὰ τὴν λύσιν τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς νεοελληνικῆς ἀνόδου, ἡ δημιουργία ἑλληνικῆς Ἐπιστήμης καὶ ἑλληνικῆς Τέχνης, ἡ ἐπὶ ἐθνικῶν ἐδαφῶν δι' ἀγῶνων εὐρυνσις τοῦ κράτους, τὸ ὑπέροχον ἑλληνικὸν φαινόμενον τῆς θριαμβευτικῆς ἐθνικῆς ἀμύνης κατὰ τοὺς νωποὺς ἀγῶνας τῶν τελευταίων 15 ἐτῶν, φαινόμενον τοῦ ὁποίου οἱ ἐνδοξοὶ πρωταθληταὶ εὐρίσκονται ἐνώπιόν μας κατὰ τὴν ἱεράν αὐτὴν ὥραν, ἡ ἀναμφισβήτητος συμβολὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν συμμαχικὴν νίκην καὶ ἡ ἐκ ταύτης συμμετοχὴ μας εἰς τὰς διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς παγκοσμίου Εἰρήνης ἐνεργείας τῶν μεγάλων Συμμάχων, ἡ δραστηρία προσπάθεια ἡ καταβαλλομένη ἤδη διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς χώρας, δικαιώθουν τὸν λαμπρὸν καὶ σκληρὸν, τὸν γενεσιουργὸν τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς ἀγῶνα τοῦ Εἰκοσιένα.